

Трудність викликав останній рядок. Вирішила знайти синонім до «золотого шляху». Зушилась на «золотій пряжі».

Чи, справді, не снує сонце золоту пряжу у воді? Хіба збіднів від цього переклад?

Поезія «Легенди», написана білим віршем, що дало можливість лексично урізноманітнити тлумачення. Я надала передостанній строфі іронічного забарвлення, керуючись при цьому попередньою мотивацією:

*Ті легенди червоніють,
Наче нинішня багряниця,
Наче пурпур благородний
Від крові людей невинних.*

*Te legendy czerwienieja
Niby szata purpurowa,
A te pysznosc «uszlachetnia»
Biednych ludzi krew niewinna.*

Однією з засад художнього перекладу вважаю емоційне сприйняття оригіналу. Не буду нещирою, коли скажу, що всі 30 віршів Лесі Українки, вибрані для перекладу, це передусім твори, які глибоко хвилюють. Це і «Остання пісня Марії Стюарт», і «Сафо», і «Ой не зникли золотії терни» та інші. Деякі з них були покладені на поти земляком поетеси, композитором Володимиром Ольшевським з Новограда-Волинського і виконані на творчих вечорах, зокрема і в Польщі (віршовані тексти перекладені на польську мову мною — зокрема «Ви щасливі, пречистії зорі...», «Ой, здається — не журюся»).

З особливою відповідальністю поставилась я до перекладів поезій програмного характеру. Мене дуже зацікавили поезії Лесі Українки і Марії Конопницької з однаковою назвою «Gontra spem spero». Та не лише назвою, а й ідейним звучанням з життєстверджуючим рефреном «Без надії сподіваюсь». У першій строфі змінила депо лексему: замість «Проминуть молодії літа» — «Młodych lat przasz sie bedzie ma lisc» («Буде пряс-тись нитка моїх молодих літ»). В останній строфі рядок «Серед лиха співа-ти пісні» переклала так: «Posrod licha niesc piesn w jasna dal» (Серед лиха нести пісню в ясну далину).

Багато старань вклала у переклад циклу «Сім струн», і особливо у такий мелодійно ритмізований вірш-колискову «Місяць ясенесенький...», де треба було зберегти і семантику пестливих слів, і асонанси, характерні при заколихуванні дитини.

Не розумію тих перекладачів, які погоджуються тлумачити з підряд-ника. Як на мене, обов'язкове володіння мовою оригіналу, який перекла-даєш, а також дотримування розміру і рими вірша. Щоб із польського тексту відчувалось, що це Леся Українка.

ЛЕСЯ УКРАЇНКА Й МОВНЕ ВИХОВАННЯ У РОДИНІ КОСАЧІВ

Л. Ю. ПАМІРСЬКА

*«Кожен «пророк» таки найбільше
домагається «слави в отчизні і серед
родини своєї»*

Леся Українка

ВИСОКА освіченість Лесі та 5-х її братів і сестер (Михайла, Ольги, Оксани, Миколи, Ісидори) викликає і подив, і захоплення, та досі не вивчені «секрети» навчання та виховання дітей у родині Косачів.

Виховання дітей мало гуманітарне спрямування, і основою його, без сумніву, біла рідна мова. Початкову освіту старші діти — Михайло та Леся — одержують в домашніх умовах, під керівництвом матері. Мати мала побоювання, що офіційна школа з її офіційною (російською) мовою викладання поспіє дітей, влітку вивозила їх на дачу, щоб вони чули природну мову. Через мову людей, їхніх пісень діти «всмоктували» в себе прояви усього народного, українського, духовного.

Ранньою лектурою Лесі і Михайла у Звягелі були серед інших творів «Сербські народні думи і пісні» у перекладі М. Старицького, твори Адама Міцкевича у перекладі П. Куліша і оповідання самого П. Куліша, якого Леся вважала і «настоящим письменником», і своїм учителем, також — твори Глібова, Гулака-Артемівського, «Мифы классической древности» Штоля, що їх діти знали майже напам'ять, твори А. Міцкевича та ін. Цьому сприяє і батько, Петро Антонович Косач, який сам любив й українську, й російську літературу, читав дітям вголос. Завдяки старанням батька та

«любої мамочки», у Лесину свідомість вросло кожне слово, почуте від оточуючих ще у «любому Звягелі», — так єдналася з рідною землею, народом, вросла в усе волинсько-поліське, так мовна енергія Звягеля закладалася в українську натуру майбутньої геніальної жінки косачівсько-драгоманівського роду. Як зізнається дядькові Михайлу Драгоманову сама Лєся, вона мала «надзвичайну пам'ять на обличчя та місцевості, які бачила в дитячих літах», добре пам'ятала дядька і дядину, «дарма що мала всього п'ять літ», коли їх бачила у Звягелі [т.10, С.125]. Таку ж чітку пам'ять, музичний слух мала Лєся до мови. В 4 роки справно читала, а на початку 6-го — написала перший в житті лист до Драгоманових в Гадяч.

Разом з братом Лєся готується до гімназії в домашніх умовах, уже в Колодяжному, в Києві — дві зими. Михайло готує учитель Шавровський, Лєся проходить усі науки, учить грецьку й латину, учить з мамою німецьку й французьку. В цей період її залучає мати до перекладів Гоголя, Гомера і Софокла.

Михайло вступає до класичної Холмської гімназії, яку закінчить згодом з медаллю, пізніше він — професор фізики Харківського університету. Він — майбутній професор фізики, літературний діяч.

Молодші діти Косачів переїжджають з матір'ю до Києва і дві зими готуються до гімназії з учителями-репетиторами — це привчає їх до відповідальності, розвиває необхідність працювати над собою. Характерні репліки Лєсі Українки в листах до матері з Колодяжного, де ніхто не скучає («ми запаслися книгами, виписали газету», «будемо собі займатися кожен на свій смак»).

З 12 років Лєся починає хворіти, і виразним підтрихом її освіти до кінця днів стає навчання самотужки, самоосвіта («бо я чіпкої натури», «лінощі — не моя натура»). Ще у Звягелі засвоювала російську мову від няні-росіянки, можливо — і польську від Оксаниної няні-польки, активно прилучалася до болгарської мовної стихії у Софії, — з думками: «от ще потурчуся і побусурманюся тут»; у Єгипті зайнялася іспанською мовою, в Італії — італійською («самоучкою можу по-італіянськи») італійською спасалася від «українсько-російського невежества».

Вивчаючи мови, Лєся Українка намагається прилучити до цієї справи і менших дітей. Як свідчить Ольга, своєю винятковою здібністю до мов Лєся удалася в матір, «взагалі це була в неї драгоманівська риса, може, єдина не косачівська». [т.10, С.33].

У листах Лєсі Українки звучить мотив «еллінського роду» — натяк на грецьке коріння предків по драгоманівській лінії. Так, пише Миколі: «Я

не сподівалася, що тобі, Микосю, найлегше буде грецька мова, — об неї багато гімназистів зуби ламають. Таки видно, що ми з тобою еллінського роду» [т.11, С.50]. У ці слова Лєся вклала високу самооцінку. Цікава й оцінка нею А. Кримського саме з допомогою цього слова: «Ви античний, врівноважений духом і тілом еллін» [т.12, С.151].

Від матері, вочевидь, Лєся перейняла талант педагога-гуманіста, менші діти готуються до гімназії під її пильним керівництвом, з великою увагою до мов. Розуміла їх вагу в освіті дітей. Так, складаючи курс «Стародавньої історії східних народів» для Ольги, звертається, за порадою до Михайла Драгоманова, як до джерел — французьких та німецьких видань. Роздумуючи над викладанням в офіційній школі, цілком розділяє погляди своєї матері на «народное образование» в Росії, «работников по делу народного образования» («сей народ вимагає, щоб над ними була постійно правдива палка») [т.10, С.25]. З прикрістю зазначає, що, «вийшовши з гімназії, ніхто ніякої мови не знає настільки, щоб з словарем читати» [т.10, С.234]. З приводу дядькової тривоги щодо Зориного «ненормального» виховання зазначає: «дитина з Вашої сім'ї, напевне, вийде краще, ніж всяка «нормально вихована» російська дитина, загноблена з малих літ систематичним гімназичним вихованням. Якщо далі, то більше впевнююся, як-то добре, що мама не віддала мене в гімназію, бо гімназія хоч би й не зломилася мене, то все-таки пригнобила б» [т.10, С.138]. Єдине, за чим шкодує Лєся, — так це шкільне товариство, якого не мала. З повагою відгукується про англійську школу в Софії, що вчить читати без словаря, цінує Париж за добру «учебну» роботу, з розумінням виділяє достоїнства учителів («Англічанка наша дуже красива стара леді, «a very lady like», як у них кажуть» [т.10, С.185].

У керівництві шкільною наукою молодших сестер і Микосю поєднує вимогливість і заохочення, чуття міри завантаженості і розвиток потреби допомагати одне одному. Сама мала дар впливати так, що, за висловом А. Макарової, «при ній люди робилися лучшими». Листи київського періоду 90-х років рясно пересипані повідомленнями: «учимось... але, здається, не переучуємось»; «Ліля (Ольга) учиться»; «вчуся (про себе) з Людою Старицькою англійською», «помагаю Лілі по-німецьки»; «Пуд міг би зовсім «збуяти» без науки, подобаючи віку його» [т.10, С.185]; «мучу тітчиних хлопців над німеччиною та іншим «просвещением» (про Антона (Тосю) та Павла Шимановських — синів тітки Олександри Антонівни; Оксану ставить в приклад Микосю, напрямок дітей викликає схвалення («такий він собі робочий»), клопотів з дітьми нема.

«Мені так лежить на серці ваша наука, — посилає свої думки Олесь (Ользі). — Тільки коли б ти, моє маленьке, не переутомилося, стараючись поглинути за два роки усі греки і латини та ще и закон божий» [т.10, С.26]. Ділиться з матір'ю: з Пуца «вийде колись порядна студентка» [т.10, С.178]; «Пуц (Ольга) не робить мені жодних прикросів, як було часом дома» [там само]; «Пуц вчиться дуже ретельно, не забуваючи при тім і моїх уроків, історії та німецької мови. Старається таки!» [там само].

Ольга дійсно з успіхом закінчила жіночий медичний інститут у Петербурзі, працювала лікарем, педагогом, а, головне, — стала найголовнішим біографом Лесі Українки.

Старша сестра намагалася в менших дітях Косачів розвивати чуття спорідненості за духом, усі риси, закладені природою; з повагою ставиться до усяких успіхів («Укусові честь і хвала» та ін.).

Найніжніші Лесині почуття у ставленні до менших дітей відбилися у її мові, зворотах, тепло-жартівливих прізвиськах: малі народи, милі мої люди, негри, кня-кня, Дроздинчик, Біла Гусь, Олесь Гусинька, Патя, Зірка (Ольга); Тамара, Марочка, Марця, Марусечка, Тамарця, Укус (Оксана); Кох, Кохата, Микось (Микола). Саму Лесю у родині жартома звали Зея (японська назва рослини).

Матір Лесья називає «люба мамочка, мамочка-серденько, «мамочка-голубочка». Це створювало таку ж теплу, жартівливу тональність у спілкуванні дітей, зміцнювало почуття духовної спорідненості.

У доланні мов Лесья Українка впливає на «малих людей» власним прикладом. У листі до Ольги з Сан-Ремо хвалиться, що завзято говорить «італіанськи», самі італійці захоплюють її природною гречністю, привітністю, веселою вдачею. Лесья вражає як глибинним потягом до мов, освіти взагалі, так і впертою послідовністю в оволодінні науками. З Колодяжного летять палкі мрії — у листах до дядька М. Драгоманова: «От би я хотіла знати всі головні європейські мови, хоч би для самих літератур, але се моє бажання дуже помалу справджується, бо в Колодяжному трудно знайти спосіб для того» [т.10, С.139].

З «любим дядьком» Михайлом Петровичем Драгомановим, ученим, професором Софійського університету, Лесья ділиться і найзаповітнішими планами, і успіхами: «... Ох, коли-то я читатиму Шекспіра в оригіналі?» «По-італіанськи я вже трохи підучилась сама...» «В очікуванні будучих благ» надолужаю французьким та німецьким» [т.10, С.45-46]; «... практичні лекції болгарської мови почуваються добре... Тим часом я вже звикла говорити на чотирьох мовах, і чого доброго, Рада мене вивчить говорити добре по-французьки» [т.10, С.258]. Радиться, відчуваючи потребу у перекладі Св. Письма для українського читача: з якої мови краще перекладати — грецької чи слов'янської, та «жидівська була б найкраща: та що ж, коли не знаю по-жидівськи» [т.10, С.125].

Дім Драгоманових у Софії Лесья вважала і своєю справжньою школою, і храмом, почувалася правою рукою дядька-ученого, що воістину, був цілою школою для молодих людей в Україні, з ним листується з 17 літ, з гордістю називає себе і ученицею дядини Людмили Михайлівни Драгоманової.

Скільки б не йшлося про Лесину освіту, коло її наукових зацікавлень (літературна критика, публіцистика, журналістика, фольклор, історія, етнографія і т.ін.), головним її інтересом, доказом чого є уся її творчість, без сумніву, є українська мова, що в умовах тотальної заборони вимагала і захисту, і розвитку. Лесі було 5 років, коли вийшов Емський указ 1876 р. про заборону ввезення друкованих за кордоном книг в Україну, 10 років — коли вийшов указ 1881 р. про заборону українського правопису. Рано і цілком усвідомлено поставила Лесья своє слово на оборону духовності рідного народу, життя якого називала «тюремним», «під'яремним», «в кайданах», «танебним», «без сталих зносин з цивілізованим світом». З Відня писала М. Драгоманову: «Мені сором, що ми такі невільні, що носимо кайдани і спимо під ними спокійно. Отже, я прокинулася, і тяжко мені, і жаль, і болять...» [т.10, С.82]. З гіркотою зазначала, що «для України й написи на поштових скриньках» були б великим поступом...» [т.10, С.83-84].

Розуміла, що працює на «дикому ще», «невиправленому» ґрунті культури.

Мучило її те, що люди наші «страх мало» звикли до самостійного читання, що мало між ними читаючих. Однак обурення викликає у неї форсування думки про «життя святих» як найкращу літературу, що розвиває буцім-то дух героїзму. «Хочеться лишню свічку в хаті засвітити, щоб світліше було», «хочеться віником вимести усе те «героїчне» сміття на смітник», «людей в тім'я б'ють героїчними книгами» [т.10, С.163]. Вірить, що «наші люди з натури дуже розумні, бо їх навіть наші волинські школи не можуть дурнями зробити», хоч для цього «немало прикладаються роботи» [т.10, С.140]. Пустими вважала суперечки про те, якою мовою (діалектом) писати літературні та наукові праці («тим часом час утікає, вода кипить і википає до решти»). Склала разом з братом Михайлом програму перекладів для українського юного читача (тут і Гомер, і Кращевський, і Лермонтов, і Сервантес, і Петрарка, і Шіллер, і Гете, і Флобер, і Прус...), Шукає шляхів для подолання дилетантизму в напій літературі, завзято працює у «Плеяді», у випуску «Дзвінка», що складався на 3/4 з українських творів.

У здійсненні перекладів з польської, російської, німецької, французької, англійської, італійської, іспанської, давньогрецької (Біблія), переспівів з давньоєгипетської, давньоіндійської авторці допомагало блискуче володіння скарбами народної мови. Її листування пересипане десятками

народних, влучних, образних висловів чи власних — в народному дусі: почуваю себе як не може се їй, нема його і мов людей не стало; таке писати, то краще пір'я дерти; як Маруся Богуславка, одірвана од роду-племени, закинула й гадку їхати до Києва; робить якнайлучче; як нема вороття, то й не треба каяття; хто вже дурний, то це назавжди; нехай вони скажуться; з самого найменшого малку та ін.). Упевнена вводить Леся Українка у свої тексти слова з інших мов («Що мені до того, що вони були колись польські? Тепер їх уживає український народ на Волині, і то вже здавна, вони вже наші, гарні, мені подобаються, й тому я їх уживаю» [т.12, С.197].

Обурення викликали тим часом у письменниці «патріоти», що взяли собі на озброєння примітивну мову, примітивні думки: «Говорити по-нашому — се вже ценз! А послухати часом, що тільки він говорить по-нашому, то, може б, краще «якби він говорив по-китайськи» [т.10, С.218-219]. Сміливо відстоювала Леся Українка право народу на власну мову і власний правопис, користувалася українською мовою усюди, хоча й бачила скептичне ставлення до неї, усією творчістю доводила, що українська мова годиться для творчості, для діянь. Нею донесла до українського читача найкращі твори світової класики, і кожен був ніби духовним мостом, що з'єднував народи. Можливо, саме тому ще за життя Леся Українка стала відома у світі слов'янських та романо-германських мов, на землі Пандора Петєфі. Стала символом української землі і самого українського народу, залишила у спадок багатющу творчість, основою якої була рідна мова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Українка Леся. Зібрання творів у 12-ти томах. — Т.10. — К.: Наук. думка, 1978.
2. Українка Леся. Зібрання творів у 12-ти томах. — Т.11. — К.: Наук. думка, 1978.
3. Українка Леся. Зібрання творів у 12-ти томах. — Т.12. — К.: Наук. думка, 1978.
4. Спогади про Леся Українку. — К.: Наук. думка, 1978.

МОВИ У ТВОРЧОМУ ЖИТТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Людмила БОНДАРЧУК,
кандидат філологічних наук, м. Житомир

ТЯЖКОЮ називала Леся Українка добу, у якій їй випало жити й працювати — добу цілковитої заборони українського друкованого оригінального слова, перекладів, сценічних вистав, виголошування доповідей на наукових з'їздах, публічних виступів, друкування текстів до нот. «Може, ніколи не було так грізно поставлене питання: чи жити, чи згинуть нашія нації? — як тоді», — писав І.Франко¹. У листі до М.Драгоманова 23-літня Леся висловлює жаль, що товаришів у неї мало, та «врешті і один в полі єсть коли не воїн, то все ж робітник, а се, може, більш стоїть, ніж воїнське званіє!»².

Як робітник на «дикому», ще «невправленому» ґрунті культури, як трудівниця на ниві українсько-іншомовних культурних взаємин, Леся Українка була навдивовижу невтомною. «Кожний новий твір, — писав про творчість Лесі Українки в 1898 р. І.Франко, — збагачує наше письменство новою перлиною». Її твори називає стогоном душі, що є виразом «безмірно болючих обставин, серед яких живе авторка і серед яких знаходиться українське слово та всяка вільна, гуманна думка в Росії»³.

Один із творів 90-х років авторки називався «Голосні струни». Голосні струни душі Лесі Українки почули в Європі ще за її життя: 1900 р., січень.